

DOI: 10.15584/sofia.2018.18.6

Artykuly teoretyczne i historyczne

Теоретические и исторические статьи

Richard Sťahel

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Minulosť a budúcnosť ľudstva z hľadiska kritického environmentalizmu¹

*Прошлое и будущее человечества с точки зрения критического
энвайронментализма*

1. Úvod

Súčasná globálna environmentálna kríza je prelomovým obdobím vo vývoji ľudstva, podľa niektorých autorov je to doslova nová osová či axiálna doba². Každopádne je obdobím, v ktorom sa ukazuje, že ľudstvo definitívne opúšťa prirodzený stav stabilnej klímy (holocén) a vstupuje do nestabilného obdobia novej klimatickej éry označovanej ako antropocén³. Z tejto perspektívy charakterizuje

¹ Text vznikol ako čiastkový výsledok vedeckého projektu VEGA č. 1/0460/15 „Filozofické fundamenty environmentálneho myslenia a jeho etické, politické, právne a spoločenské konzekvencie“, riešeného na Katedre filozofie FF UKF v Nitre.

² B. Szerszynski, *From the Anthropocene epoch to a new Axial Age: using theory fictions to explore geo-spiritual futures* [w:] C. Deane-Drummond, S. Bergmann and M. Vogt (eds.), *Religion and the Anthropocene*. Eugene, Cascade Books, Oregon 2016, s. 35–52.

³ Pojem antropocén označuje novú geologicko-klimatickú epochu, na vzniku ktorej sa výrazne podieľa ľudstvo všetkými svojimi aktivitami. Pojem označuje geologicko-klimatické javy, ktoré sú dôsledkom ľudských aktivít ako sú znečistenie, rozšírené využívanie plastov a betónu, testovanie jadrových zbraní či veľkochoch zdomácnených zvierat. K vymedzeniu antropocénu pozri W. Steffen et al. *The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship* „AMBIO“ 2011, vol. 40, s. 739–761; W. Steffen et al. *Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet*, „Science“ 2015, vol. 347. a tiež W. Steffen et al. *Trajectories of the Earth System in the Anthropocene*, „PNAS“ 2018, vol. 115 (33), s. 8252–8259.

minulosť ľudstva extenzívny rozvoj a bezhlavé využívanie prírodných zdrojov a jeho budúcnosť je vzhľadom na dôsledky doterajšieho spôsobu života ľudstva viac ako neistá. Hlavnou príčinou zániku stabilného geologicko-klimatického obdobia holocénu, ktoré umožnilo vznik poľnohospodárstva⁴ a tým aj civilizácie, je práve ľudstvo, resp. jeho evolučne vzniknutá životná stratégia, ktorá vyvrcholila v industrializme uplynulých dvoch storočí. Túto problematiku reflektujem predovšetkým z pozícií nitrianskej školy kritického environmentalizmu, resp. jej hlavných inšpirátorov Juraja Kučírka a Ivana Dubníčka⁵.

2. Životné stratégie a ich vplyv na životné prostredie

O udržateľnosti a stabilite ekonomicko-politického systému v konkrétnom ekosystéme rozhodujú z dlhodobého hľadiska spôsoby, akými sa jednotlivé spoločnosti vyrovnávajú s nerovnováhou medzi rastúcou spotrebou a konečnosťou zdrojov, ktoré môže poskytnúť konkrétne územie. Tieto spôsoby označujem ako životné stratégie. Za najzákladnejšiu, evolučne vzniknutú životnú stratégiu, vlastnú všetkým ľudským spoločnostiam, považujem stratégiu produkcie a kumulovania nadprodukcie⁶, ako ju vo svojej koncepcii identifikoval Ivan Dubníčka⁷.

⁴ Poľnohospodárstvo potrebuje stabilné klimatické podmienky, pravidelne sa opakujúce meteorologické javy, ktorými bol holocén charakteristický natoľko, že sa agrotermíny všetkých starovekých civilizácií mohli odvodzovať od astronomických konštelácií. Príchod záplav (v starovekom Egypte) alebo monzúnových dažďov (v starovekej Indii) bol taký pravidelný, že sa mu mohol podriaďovať rytmus spoločenského, náboženského i hospodárskeho života. Práve táto predvídateľnosť umožnila usadnúť spôsob života a tým aj vznik civilizácie.

⁵ Základy nitrianskej školy kritického environmentalizmu svojim dielom položil J. Kučírek (1955–2000), ktorý je autorom vôbec prvej monografie slovenskej environmentálnej filozofie (*Ekofilozofia včera, dnes a zajtra*, 1. vyd. 1995). Kučírek poukázal na potrebu spájať reflexiu na následné riešenie globálnej environmentálnej krízy s problémami sociálnej nerovnosti a útlaku (J. Kučírek, *Ekofilozofia včera, dnes a zajtra*. 2. vyd. Nitra, UKF v Nitre 2008). Na jeho dielo nadviazal I. Dubníčka (1961–2014), ktorý toto Kučírkovo stanovisko rozšíril o kulturologické, politologické a religionistické aspekty (I. Dubníčka, *Kultúra a environmentálna kríza*, UKF v Nitre 2007; I. Dubníčka, *Mravy, šelmy, vegetariáni*, UKF v Nitre 2007; I. Dubníčka, *Misa Mäsa*, Karpaty-Infopress, Bratislava 2012; I. Dubníčka, *Šamani, mesiáši, proroci a reformátori*, UKF v Nitre 2013). Obaja pôsobili na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v pozícii vedúceho katedry politológie, dielo oboch zostalo nedokončené, kvôli ich predčasnemu odchodu. K charakteristike nitrianskej školy kritického environmentalizmu pozri R. Sťahel, *K východiskám nitrianskej školy kritického environmentalizmu* [w:] D. Špirko (ed.), *Kapitoly z dejín environmentálneho myslenia*, UKF v Nitre 2017, s. 73–99.

⁶ Už Rousseau konštatoval, že civilizácia, resp. občiansky stav „môže pretrvávať iba vtedy, keď práca ľudí prináša viac, než potrebujú“ (J.-J. Rousseau, *O spoločenskej zmluve*, prel. M. Marcellí, KALLIGRAM, Bratislava 2010, s. 102). Rousseau si navyše uvedomoval, že: „Tento prebytok (...) nie je rovnaký vo všetkých krajinách sveta. V niektorých je značný, v niektorých

Pri hľadaní možností aplikácie tejto stratégie ľudstvo v minulosti vyvinulo v závislosti od konkrétnych dobových a miestnych možností viacero stratégií – stratégiu obmedzovania populačného rastu, stratégiu územnej expanzie, obchod ako spôsob získavania zdrojov nedostupných na danom území, stratégiu zefektívňovania využívania dostupných zdrojov, stratégiu kontroly spotreby, stratégiu, založenú na schopnosti učiť sa z chýb a hypotetickú možnosť expanzie do vesmíru ako pokračovanie stratégie územnej expanzie⁸. Všetky majú nielen environmentálne, ale aj sociálne a politické dôsledky, ktoré zasa spätne ovplyvňujú životné prostredie. Sociálno-politické krízy, na štúdium ktorých sa politické myslenie tradične sústreďuje, vznikajú podľa environmentalizmu ako dôsledok pokračujúceho rastu ľudskej populácie⁹. Ten je zároveň sprevádzaný rastom spotrebných nárokov na jednej strane a na druhej strane s prehlbovaním príjmovej nerovnosti, resp. nerovnosti v prístupe k zdrojom. Stabilita globálnej priemyselnej civilizácie je tak ohrozovaná nielen prehlbovaním environmentálnych, ale aj sociálno-politických krízových fenoménov, pričom tieto procesy sú komplementárne a vzájomne sa umocňujúce¹⁰.

Súčasťou všetkých zmienovaných životných stratégií je určitá miera ovplyvňovania životného prostredia, v ktorom sa konkrétna spoločnosť rozvíja, alebo aspoň snaží o svoje prežitie, teda o jednoduchú reprodukciu – biologickú i kultúrnu. Každá spoločnosť ovplyvňuje životné prostredie priamo i nepriamo. Priame ovplyvňovanie súvisí s bezprostredným využívaním zdrojov – vody, pôdy, pastvín a lovísk, ako aj s ťažbou obnoviteľných a neobnoviteľných zdrojov. Nepriame ovplyvňovanie vzniká predovšetkým znečistením ako dôsledkom takmer všetkých ľudských aktivít. Znečistenie sa však neraz stane zjavným až po desaťročiach či storočiach, pričom zväčša ide o vedľajšie, teda primárne nezamýšľané dôsledky¹¹

priemerný, v niektorých nulový a v niektorých negatívny. Tento pomer závisí od priazne podnebia, od druhu práce, akú si zem vyžaduje, od povahy produktov, od sily obyvateľstva a od viacerých podobných vzťahov, z akých sa skladá“. *Ibidem*.

⁷ I. Dubníčka, *Kultúra a environmentálna kríza*, UKF v Nitre 2007, s. 13.

⁸ K analýze charakteristických znakov jednotlivých životných stratégií pozri R. Sťahel, *Filozofia environmentálnej krízy globálnej priemyselnej civilizácie* [w:] O. Suša, R. Sťahel, *Environmentální devastace a sociální destrukce*, Filosofia, Praha 2016, s. 117–142.

⁹ Samotný vznik politiky je dôsledkom rastu ľudskej populácie. V tlupe, ktorá má maximálne niekoľko desiatok členov fakticky neexistujú politické vzťahy a nie sú potrebné ani politické inštitúcie. Väčšina vzťahov v tlupe má čisto osobný charakter a rovnako väčšina problémov, ktoré môžu v takomto spoločenstve vzniknúť sú predmetom osobnej, nie politickej komunikácie. Až keď početnosť členov spoločenstva prekročí hranice rodu a začne vznikáť kmeň, musí vzniknúť aj politika ako spôsob komunikácie, inštitucionalizácie a riešenia problémov a sporov, ktoré sa zostrujú v situácii, keď začína byť nedostatok zdrojov potrebných pre reprodukciu spoločenstva.

¹⁰ Pozri R. Sťahel, *Environmental Crisis and Political Revolutions* [w:] J.P. Arnason, M. Hrubec (eds.), *Social Revolution and Transformation*, Edinburgh University Press 2016, s. 99–120.

¹¹ Napríklad tisíce druhov pesticídov, herbicídov, insekticídov a ďalšej agrochémie sa používajú primárne s cieľom zvýšenia agroproduktivity, nie s cieľom zamorenia pôdy a kontaminácie.

ľudských aktivít. V minulosti sa už viackrát stalo, že intenzívna ľudská činnosť tak zásadne zmenila charakter krajiny, že sa určité územie stalo neobývateľným, resp. že v danom území už nebol možný civilizačný stupeň organizácie spoločnosti. V dôsledku intenzívneho odlesňovania, zavlážovania alebo lovu, už v staroveku dochádzalo k takej devastácii životného prostredia, že jej následky významne prispeli k zániku viacerých lokálnych civilizácií.

V dôsledku industrializmu¹², urbanizácie a exponenciálneho rastu ľudskej populácie v predchádzajúcich dvoch storočiach však miera ovplyvňovania životného prostredia dosiahla takú úroveň, že sa ľudstvo stalo geologicko-klimatickou veličinou. V dôsledku klimatických zmien¹³ už stratou obývateľnosti nie sú ohrozené len niektoré periférne regióny, ale aj značné časti v súčasnosti husto osídlených civilizačných centier. Ďalším z dôsledkov nestabilnej klímy antropocénu a s touto nestabilitou spojených klimatických extrémov, akými sú vlny horúčav, prívalových dažďov a víchric s rastúcou rýchlosťou vetra, je ohro-

minácie podzemných i povrchových vôd, rovnako ako nebolo primárnym cieľom používania freónov oslabenie ozónovej vrstvy Zeme a ani rozšírenie technológií spaľujúcich fosílnych palív sa nedialo s cieľom spôsobiť klimatické zmeny. Ľudstvo však od staroveku používa aj tzv. taktiku spálenej zeme, teda úmyselnú devastáciu životného prostredia (zasoľovanie pôdy, trávenie studní či fyzickú alebo chemickú deforestáciu) ako súčasť vojnových aktivít, ktoré majú obmedziť alebo úplne zničiť schopnosť protivníka klásť odpor, alebo dokonca aj čo i len prežiť v devastovanej krajine. Už v staroveku teda existovalo povedomie o tom, že nevyhnutným predpokladom reprodukcie a rozvoja spoločnosti je životné prostredie. Ľudstvo opojené novovekým industrializmom, však na tento poznatok zabudlo.

¹² Industrializmus sa prejavuje nielen vo forme veľkovýroby energie a rozličných druhov tovarov, ale industriálny charakter má najneskôr od polovice minulého storočia aj prevažná časť poľnohospodárskych činností a morského rybolovu. Vznikol tiež turistický priemysel, hudobný a filmový priemysel, resp. priemysel zábavy a informácií. Všetky tieto aktivity sa vyznačujú vysokou energetickou náročnosťou, koncentráciou a centralizáciou, ktoré si zase vyžadujú diaľkovú, vysokú medzikontinentálnu dopravu obrovského množstva tovarov a ľudí. Všetky tieto aktivity preto majú veľmi významný, a to prevažne negatívny, dopad na kvalitu všetkých zložiek životného prostredia.

¹³ Klimatické zmeny sú však len jedným z prejavov globálnej environmentálnej krízy. Znečistenie atmosféry, riek a oceánov, rovnako ako kontaminácia pôdy produktami priemyselných aktivít, teda chemickými zlúčeninami a materiálmi ako sú plasty, sú také rozsiahle a intenzívne, že na mnohých miestach planéty sú už neprehliadnuteľné, teda zjavné aj pomerne obmedzeným ľudským zmyslom, nielen meracím prístrojom. Rovnako rozsah odlesnenia alebo zdevastovania tradičných oblastí výskytu hospodársky zaujímavých morských živočíchov priemyselným rybolovom či vyhynutie mnohých druhov zvierat a rastlín v dôsledku lovu, ale hlavne rozširovania urbanizovaných a na agroprodukcii využívaných území získavaných na úkor divočiny (W. Steffen 2015, *op. cit.*). V tomto kontexte sú argumenty klima-skeptikov spochybňujúcich existenciu klimatických zmien, ich závažnosť, či ich ľudský pôvod, irelevantné, pretože devastácia a znečistenie planetárneho ekosystému, ktoré sú preukázateľne dôsledkom ľudských aktivít, sú aj bez klimatických zmien také rozsiahle a závažné, že ohrozujú predpoklady ďalšej existencie ľudstva.

zenie produkcie potravín a tiež dostupnosti pitnej vody, ktorej nedostatkom už v súčasnosti trpia stovky miliónov ľudí predovšetkým tropickým a subtropickým pásmom¹⁴. Pritom sa ukazuje, že ani obmedzenie nárastu globálnej teploty o 2 °C, ktoré je cieľom Parížskej klimatickej dohody¹⁵, nemusí ľudstvo ochrániť od extrémnych prejavov počasia a vzrastu hladiny oceánov, a to možno až o niekoľko metrov a s tým spojenou potrebou opustiť väčšinu súčasných miest na pobreží morí a oceánov¹⁶. To by prinieslo obrovské ekonomické škody, ale aj nutnosť presídliť desiatky miliónov ľudí, čo sa nezaobíde bez konfliktov a bojov o územie, kam by bolo možné týchto ľudí presídliť. Zároveň s tým však bude pokračovať rozširovanie púští a vzrast teploty bude aj vo vnútrozemí rozširovať oblasti, ktoré budú fakticky neobývateľné, resp. obývateľné len za cenu vysokých investícií do

¹⁴ Začiatkom júna 2017 generálny tajomník OSN António Guterres upozornil, že v súčasnosti nemá k pitnej vode prístup viac ako 800 miliónov ľudí a možnosť využívať základné hygienické zariadenia nemá až viac ako 2,5 miliardy ľudí. Pri súčasnom tempe rastu spotreby pitnej vody narastie jej potreba do roku 2050 o viac než 40 percent, čo bude znamenať, že prinajmenšom štvrtina svetovej populácie bude žiť v krajinách s „chronickým alebo opakujúcim sa“ nedostatkom čistej vody.

¹⁵ Podpísanie Parížskej klimatickej dohody (UN. *Framework Convention on Climate Change (Adoption of the Paris Agreement)*, 2015, <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>) v decembri 2015 bolo oslavované ako zásadný zlom v snahe o zmiernenie klimatických zmien a z nich plynúcich sociálno-politických konfliktov. Ide o zatiaľ najvýznamnejšiu dohodu ohľadom klimatických zmien, ktorá má po ratifikácii od roku 2020 nahradiť Kjótsky protokol. Význam tejto dohody je predovšetkým v tom, že 196 štátov uznalo existenciu fenoménu antropogénnej klimatickej zmeny, považujú ju za hrozbu a zhodli sa tiež na potrebe tejto hrozbe čeliť. Jej slabinou ale je, že ciele znižovania emisií skleníkových plynov, ktoré si stanovili jednotlivé krajiny, nie sú záväzné a neexistuje mechanizmus ich vymáhania. Nie je tiež jasné, či dohodu napokon naozaj ratifikujú všetky krajiny aj keď v priebehu roku 2016 dohodu ratifikovala nielen EÚ, ale aj Čína, India a dokonca aj USA, teda krajiny, ktorá patrí k najväčším producentom skleníkových plynov. Prezident USA však začiatkom júna 2017 oznámil odstúpenie jeho krajiny od tejto dohody, pričom zároveň zrušil obmedzenia na ťažbu ropy a uhlia v USA, čo znamená pokračovanie preferencie fosílny ekonomiky. Aj preto nie je jasné ako sa k plneniu dohody postavia ďalšie krajiny, teda či aj reálne zmenia svoje energetické politiky, resp. kedy a v akej forme tak urobia. Len dotácie ťažby a spotreby uhlia a ďalších fosílnych palív celosvetovo totiž stále niekoľkonásobne prevyšujú dotácie na budovanie energetických zdrojov využívajúcich obnoviteľné zdroje energie (J. Harris, *Going Green to Stay in the Black: Transnational Capitalism and Renewable Energy*, „Perspectives on Global Development and Technology“ 2011, vol. 10, s. 41–59; J. Harris, *Can Green Capitalism Built a Sustainable Society?* „Perspectives on Global Development and Technology“ 2014, vol. 13, s. 43–60; J. Harris, *The Transformation of Capitalism and the Limits of Democracy* [in:] J.P. Arnason, M. Hrubec (eds.), *Social Revolution and Transformation*, Edinburgh University Press 2016, s. 56–75). Spaľovanie uhlia je pritom ešte stále jedným z najväčších zdrojov emisií skleníkových plynov.

¹⁶ J. Hansen et al., *Ice melt, sea level rise and superstorms: evidence from paleoclimate data, climate modeling, and modern observations that 2 °C global warming is highly dangerous*, „Atmospheric Chemistry and Physics“ 2015, vol. 15, s. 20059–20179.

horúčavám odolnej energetickej a dopravnej infraštruktúry, klimatizačných zariadení na všetkých typoch budov, zariadení na odsolovanie morskej vody, a neposlednom rade nákladov na dopravu všetkých potravín z veľkej vzdialenosti, pretože oblastí ako je severná Afrika a Blízky východ, kde už teraz nie je možné pestovať dostatok potravín pre miestnu populáciu, bude pribúdať. To si však budú môcť dovoliť len bohaté krajiny, resp. len bohatší ľudia. Najrýchlejšie a najintenzívnejšie sa však klimatické zmeny prejavujú práve v oblastiach kde prevažuje chudobné obyvateľstvo – Stredomorie, Afrika, Blízky východ, Perzský záliv, Pakistan, India či Bangladéž. Ďalšími takto ohrozenými oblasťami sú podhorské pásma veľkých pohorí ako sú Andy alebo Himaláje, kde je väčšina zdrojov vody, a tým aj miestnej produkcie potravín, závislá na riekach napájaných z vysokohorských ľadovcov, ktoré sa pri súčasnom tempe ich roztápania úplne stratia v priebehu niekoľkých desaťročí.

Ak sa nepodarí rýchlo a zásadným spôsobom zvrátiť tieto trendy možno predpokladať, že v budúcnosti bude pribúdať konfliktov o vodu a pôdu¹⁷ ako základné predpoklady života¹⁸, tak ako dochádzalo k zintenzívneniu a nárastu počtu takýchto konfliktov pri vzraste teploty počas klimatických výkyvov v minulosti¹⁹. Keďže pre chudobné obyvateľstvo, ktoré prevažuje v už teraz klimatickými zmenami najviac postihnutých regiónoch, je migrácia fakticky jediná možnosť ako čeliť klimatickým zmenám, je nárast masovej migrácie z krajín ležiacich v tropickom a subtropickom pásme do krajín mierneho pásma v najbližších desaťročiach veľmi pravdepodobný. Rastúci počet environmentálnych utečencov²⁰ však už v súčasnosti naráža na neochotu krajín bohatého globálneho severu poskytovať azyl iným než politicky prenasledovaným utečencom. Zatiaľ totiž neexistuje všeobecne akceptovaná definícia environmentálneho utečenca a ani

¹⁷ Ako zdôrazňuje F. Jameson „v súčasnosti je všetko o pôde“, či už ide zdroje vody, surovín, deforestáciu, výstavbu diaľnic, elektrární, vodných nádrží, ničenie pamiatok developermi alebo práva domorodcov, vždy je to boj o pôdu a jej využitie. Zároveň dodáva, že „všetky tieto zápasy sú dôsledkom komodifikácie pôdy“ (F. Jameson, *An American Utopia: Dual Power and the Universal Army*, Verso, London – New York 2016, s. 13). Pôda je skrátka základný neobnoviteľný zdroj, ktorého dostupnosť klesá už len v dôsledku rastu populácie.

¹⁸ Od roku 1947 do roku 2017 došlo medzi štátmi sveta k približne 37 konfliktom súvisiacim s vodou. V mnohých ďalších, predovšetkým vnútroštátnych konfliktoch zohral prístup k vode kľúčovú úlohu, resp. sa o vodné zdroje zvedli mnohé bitky alebo sa obmedzenie prístupu k vode či zničenie infraštruktúry používanej na zásobovanie vodou použilo ako významný nástroj na zlomenie odboru jednej z bojujúcich strán.

¹⁹ S. Hsiang et. al., *Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict*, „Science“ 2013, vol. 341.

²⁰ Podľa Úradu Vysokého komisára OSN pre utečencov (UNHCR) bolo v júni 2017 na celom svete až 65,6 milióna ľudí, ktorí museli opustiť svoje domovy, čo je najvyšší počet od vzniku UNHCR (UNHCR *Figures at a Glance* (19.07.2017), www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html). Očakáva sa, že v najbližších rokoch aj v dôsledku klimatických zmien a s nimi spojených konfliktov počet utečencov stúpne až na 200 miliónov.

právo na azyl z environmentálnych dôvodov, takže environmentálni utečenci žiadajúci o azyl v klimaticky bezpečných krajinách sú najčastejšie odmietaní ako ekonomickí migranti.

V málo rozvinutých oblastiach s obyvateľstvom s nízkou vzdelanostnou úrovňou budú prejavy klimatických zmien ako sucho, víchrice či povodne možno ešte s väčšou intenzitou ako doposiaľ vysvetľované teologicky, čo bude veľmi pravdepodobne zintenzívňovať svetom sa valiacu vlnu náboženského fundamentalizmu. Podobný efekt však môže vyvolávať paradoxne aj rastúca vzdelanostná úroveň v krajinách globálneho juhu. S rastúcim vzdelaním totiž vzrastá aj povedomie o koloniálnom útlaku zo strany krajín bohatého globálneho severu i o tom, že značná časť bohatstva Severu pochádza práve zo sociálneho i environmentálneho vykorisťovania globálneho Juhu v minulosti a tiež z klimatickej nespravodlivosti v súčasnosti. Väčšina emisií skleníkových plynov, ktoré spôsobili klimatické zmeny, bolo totiž do atmosféry vypustených počas uplynulých dvoch storočí predovšetkým v krajinách bohatého globálneho Severu, ale najzávažnejšie dopady klimatických zmien pociťujú práve obyvatelia globálneho Juhu. Uvedomenie si týchto sociálnych, ekonomických a environmentálnych nespravodlivostí a nerovností, ktoré z nich plynú v súčasnom svete na jednej strane a rastúci dopyt po rovnosti ako paradoxný dôsledok euro-amerického ľudsko-právneho diskurzu posledných desaťročí²¹ na strane druhej, môže vyústiť aj do násilného hnutia, ktoré by bolo pokračovaním antikoloniálnych národno-oslobodeneckých hnutí druhej polovice minulého storočia, tentokrát však na globálnej úrovni.

3. Následné konflikty

Migrácia však nie je len dôsledkom ubúdajúcich zdrojov a konfliktov o ne. Samotná migrácia vyvoláva totiž ďalšie konflikty, a to buď vo vnútri krajín, kde príchod ľudí utekajúcich napr. pred suchom alebo rozširovaním púští či stúpajúcou hladinou morí zintenzívňuje boj o pôdu a vodu v oblastiach, ktoré zatiaľ takto postihnuté neboli, ale aj už existujúce etnické, náboženské či sociálne konflikty, napr. o zdravotnú a sociálnu starostlivosť alebo o prístup ku vzdelaniu v preľudnených mestách či v utečeneckých táboroch.

²¹ U. Beck upozorňuje na to, že aj keby nerovnosti nerástli, očakávania rovnosti rastú a tento proces delegitimizuje a destabilizuje systém národných a globálnych nerovností. Zdrojom politickej a sociálnej nestability je predovšetkým kolízia rastúcich globálnych očakávaní rovnosti vyjadrená myšlienkou ľudských práv na jednej strane a na strane druhej prehľbujúcich sa globálnych a národných nerovností, ktoré sa stávajú zjavnými v dôsledku radikálnej nerovnosti dopadov klimatických zmien a spotreby zdrojov (U. Beck, *Climate for Change, or How to Create a Green Modernity?*, „Theory, Culture & Society“ 2010, vol. 27, No. (2–3), s. 257).

Masová migrácia však vyvoláva aj konflikty v cieľových krajinách, ktorými sú v nejednom prípade krajiny bohatého globálneho severu, kam utečencov láka nielen vysoká životná úroveň, ale aj fakt, že zväčša ide o krajiny mierneho pásma, v ktorých sa klimatické zmeny zatiaľ neprejavujú tak intenzívne, ako v krajinách tropického a subtropického pásma. Aj v bohatých industrializovaných krajinách však vznikajú rôzne konflikty – sociálne, etnické, náboženské a napokon aj politické. Príchod veľkého množstva utečencov polarizuje aj spoločnosti členských krajín EÚ, v ktorých rastú počty zástancov izolacionizmu. Tí volajú po uzavretí hraníc a v krajnom prípade aj po vypovedaní ľudsko-právnych dohovorov upravujúcich právo na azyl. Renacionalizácia, pred ktorou varoval U. Beck²², tak už nie je len teoretickou hrozbou, ale reálnou politikou, a to nielen vo Veľkej Británii, ale dokonca aj v krajinách, kde je zatiaľ počet utečencov minimálny, ako sú napr. Slovensko a Česko²³.

Osobitnou formou migráciou vyvolaného konfliktu je spor medzi členskými krajinami EÚ o tzv. povinné kvóty, prostredníctvom ktorých by sa mali migranti prerozdeľovať medzi jednotlivými členskými krajinami únie. Krajiny strednej a východnej Európy kvóty odmietajú aj s tým, že ich minulosť nie je zaťažená koloniálnou expanziou, preto nenesú zodpovednosť za súčasnú migračnú vlnu. Na lokálnej úrovni majú tieto konflikty často formu etnickej alebo náboženskej neznášanlivosti, pretože migranti prichádzajú zväčša z etnicky, nábožensky a kultúrne diametrálne odlišného prostredia, ktorého súčasťou nie je tolerancia, alebo rešpektovanie plurality názorov, vierovyznania či spôsobu života. Aj preto migrácia vyvoláva neraz pocity ohrozenia identity alebo bezpečnosti a nejednom prípade aj pocity ohrozenia životnej úrovne sociálne ohrozených či prekarizovaných. Príchod migrantov, alebo neraz už len možnosť ich príchodu, tak v mnohých prípadoch zintenzívňuje aj už existujúce sociálne konflikty v oblastiach akými sú nezamestnanosť, prístup ku vzdelaniu, sociálnemu a zdravotnému zabezpečeniu²⁴. Na globálnej úrovni však tieto konflikty možno interpretovať ako boj o klimatickú spravodlivosť, resp. ako sociálno-environmentálne konflikty medzi bohatým

²² U. Beck, *Remapping social inequalities in an age of climate change: for a cosmopolitan renewal of sociology*, „Global Networks“ 2010, vol. 10, No. 2, s. 165–181.

²³ Tieto krajiny nemajú historické väzby na niektorú z oblastí v Afrike či v Ázii, pretože nikdy nepatrili ku koloniálnym mocnostiam tak ako väčšina krajín, ktoré sú primárnym cieľom väčšiny utečencov. Tí si ako cieľ svojej migrácie paradoxne volia krajiny, ktoré ich v minulosti kolonizovali, a to z viacerých dôvodov. Jedným z nich je určite znalosť jazyka cieľovej krajiny, ale podstatné je aj to, že vo väčšine bývalých koloniálnych krajín je stále vyššia životná úroveň ako v SR alebo ČR, rovnako ako nižšia nezamestnanosť. Zo SR odišlo za prácou predovšetkým do západnej Európy okolo 300 tis. obyvateľov, napriek tomu je nezamestnanosť v SR dlhodobo jedna z najvyšších v rámci EÚ.

²⁴ Ide o konflikty, ktoré sú dôsledkom ekonomickej globalizácie a neoliberálnych reforiem pracovného práva, vzdelávacieho systému a systémov sociálneho a zdravotného zabezpečenia, teda faktického obmedzenia v minulosti priznaných a širokým vrstvám dostupných sociálnych práv.

Severom a chudobným Juhom. Hlavným zdrojom emisií skleníkových plynov totiž bola a je industrializácia, vrátane industrializácie poľnohospodárstva a turistiky. Tú umožnilo využívanie fosílnych palív, najprv uhlia, potom ropy a zemného plynu. Industrializácia začala približne v polovici 18. storočia v západnej Európe pričom do polovice 20. storočia pochádzala väčšina skleníkových plynov z industriálnych, vojenských a dopravných aktivít Európy a Severnej Ameriky²⁵. Klimatické zmeny sa však v súčasnosti najintenzívnejšie prejavujú práve v tých oblastiach sveta, ktoré z rastu životnej úrovne v Európe a Severnej Amerike nijako neprofitovali, ale naopak boli krajinami z týchto oblastí kolonizované a sociálne i environmentálne vykorisťované. Súčasťou sporu o klimatickú spravodlivosť sa tak nevyhnutne stávajú aj snahy o vyrovnanie sa s koloniálnou minulosťou. Mnohé krajiny globálneho severu však k tomuto kroku stále nie sú odhodlané.

4. Záver

Všetky zmienené konflikty plynú z toho, že ľudstvo sa zatiaľ stále snaží riešiť problémy, ktoré vznikli v dôsledku industrializácie, urbanizácie a globalizácie prostredníctvom životných a politických stratégií minulosti. Ide však o stratégie, ktoré vznikli v čase keď ľudstvo nečelilo globálnej environmentálnej kríze a klimatickým zmenám. Budúcnosť ľudstva teraz závisí od toho či bude ľudstvo schopné zmeniť svoje doteraz uplatňované životné stratégie skôr, než životné prostredie planéty prestane umožňovať existenciu globálnej civilizácie. Budúcnosť ľudstva teda závisí od toho či bude schopné opustiť princípy súťaže a zisku a nahradiť ich princípmi udržateľnosti a nezištnej spolupráce²⁶. Práve schopnosť spolupráce a predovšetkým ochota spolupracovať budú pre budúcnosť ľudstva rozhodujúce.

U. Beck v tejto súvislosti vkladá nádej do „emancipačného katastrofizmu“ (emancipatory catastrophism). Predpokladá totiž skrytý emancipačný vedľajší efekt globálneho rizika akým je práve klimatická zmena²⁷. Tvrdí, že anticypácia

²⁵ Väčšina emisií skleníkových plynov pochádza z výroby ocele a elektrickej energie v tepelných elektrárnach spaľujúcich uhlie a z dopravných aktivít akými sú železničná a námorná doprava, neskôr aj letecká doprava a cestná doprava, resp. automobilizmus vo všeobecnosti. Milióny ton emisií CO² pochádzajú len z námornej a leteckej dopravy, ktorá poskytuje služby predovšetkým obyvateľom globálneho severu. Emisie skleníkových plynov z leteckej a námornej dopravy však nie sú zahrnuté do kalkulácií a tým pádom ani do záväzkov, ktorými sa signatárke štáty Parížskej klimatickej dohody zaviazali znížiť svoje emisie.

²⁶ K potrebe postavenie politiky na filozofických konceptoch zohľadňujúcich klimatické zmeny pozri R. Sťahel, *Environmentalizmus ako politická filozofia pre 21. storočie*, „Filozofia“ 2018, vol. 73, no. 1, s. 1–13.

²⁷ U. Beck, *Emancipatory catastrophism: What does it mean to climate change and risk society?*, „Current Sociology“ 2015, vol. 63, no. 1, s. 79.

globálnej katastrofy porušuje *posvätné* (nepísané) normy ľudskej existencie a civilizácie, čo spôsobuje *antropologický šok*, ktorý napokon vedie k *spoločenskej catharsis*²⁸. Antropologický šok z katastrofy podľa Becka vytvára „kozmpolitný moment“, v ktorom je možné nahrádzať už nefunkčné alebo neefektívne inštitúcie a imperatívy novými, adekvátnymi povahe rizík, ktorým ľudstvo čelí. Väčšej hrozbe ako sú klimatické zmeny zatiaľ ľudstvo nečelilo, jeho budúcnosť teda závisí od toho či sa mu podarí vytvoriť a presadiť nové imperatívy a inštitúcie dostatočne rýchlo.

[znakov 29 450]

Прошлое и будущее человечества с точки зрения критического энвайронментализма

р е з ю м е

На протяжении своей истории человечество разработало ряд стратегий с помощью которых удерживался баланс между ростом популяции и наличием доступных ресурсов, необходимых для удовлетворения его основных жизненных потребностей. Эти стратегии всегда определялись экологическими возможностями конкретного региона, в то же время оказывали воздействие на его среду. Однако степень воздействия на окружающую среду, наблюдаемая в последние десятилетия, позволяет утверждать, что человечество стало “ведущей силой”, влияющей на геологическое и климатическое состояние окружающей среды планеты. Будущее человечества зависит от того, успеет и сможет ли оно изменить свои стратегии до момента, пока ресурсы планеты еще позволяют существование глобальной цивилизации.

ключевые слова: энвайронментализм; Антропоцен; изменение климата; конфликты; будущее человечества

klúčové slová: environmentalizmus; antropocén; klimatické zmeny; konflikty; budúcnosť ľudstva

Past and Future of Humankind from the Perspective of Critical Environmentalism

a b s t r a c t

In its history, humankind worked out several life strategies with which they were balancing their growth in number and the availability of sources to satisfy their basic needs. These life strategies were always determined by the environmental opportunities of specific region, but, at the same time they impacted this environment. However, the degree of environment influence attained in last decades such a level that humankind became a geologic-climate force. Now the future of humankind depends on

²⁸ Ako príklad uvádza hurikán Katrina (29.08.2005), ktorého skrytý emancipačný efekt vidí Beck v tom, že reflexia následkov tejto katastrofy umožnila paradigmatický posun smerom k zlúčeniu dvoch dovtedy oddelených diskurzov – rasového a environmentálneho. Po Katrine sa ukázala neoddeliteľnosť spojenia klimatickej katastrofy a globálnej sociálnej spravodlivosti, predovšetkým rasovej nerovnosti, prinajmenšom v USA. Pochopenie tohto spojenia Beck považuje za spoločenskú catharsis (*ibidem*, s. 80).

whether the humankind will be able to change its life strategies applied until now, before the environment of the globe stops to make possible the existence of global civilization.

keywords: environmentalism; anthropocene; climate change; conflicts; future of humankind

Bibliografia

- Beck Ulrich. 2010a. „Climate for Change, or How to Create a Green Modernity?“ *Theory, Culture & Society*, 27(2–3): 254–266.
- Beck Ulrich. 2010b. „Remapping social inequalities in an age of climate change: for a cosmopolitan renewal of sociology“. *Global Networks* 10(2): 165–181.
- Beck Ulrich. 2015. „Emancipatory catastrophism: What does it mean to climate change and risk society?“ *Current Sociology* 63(1): 75–88.
- Dubnička Ivan. 2007. *Kultúra a environmentálna kríza*. Nitra: UKF v Nitre.
- Dubnička Ivan. 2007. *Mravy, šelmy, vegetariáni*. Nitra: UKF v Nitre.
- Dubnička Ivan. 2012. *Misa Mäsa*. Bratislava: Karpaty-Infopress.
- Dubnička Ivan. 2013. *Šamani, mesiáši, proroci a reformátori*. Nitra, UKF v Nitre.
- Hansen James. et al. 2015. „Ice melt, sea level rise and superstorms: evidence from paleoclimate data, climate modeling, and modern observations that 2 °C global warming is highly dangerous“. *Atmospheric Chemistry and Physics* 15: 20059–20179. DOI: 10.5194/acpd-15-20059-2015.
- Harris Jerry. 2011. „Going Green to Stay in the Black: Transnational Capitalism and Renewable Energy“. *Perspectives on Global Development and Technology* 10: 41–59.
- Harris Jerry. 2014. Can Green Capitalism Built a Sustainable Society? *Perspectives on Global Development and Technology* 13: 43–60.
- Harris Jerry. 2016. „The Transformation of Capitalism and the Limits of Democracy“. Johann P. Arnason, Marek Hrubec, (eds.), *Social Revolution and Transformation*, 56–75. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hsiang, Solomon M. et al. 2013. „Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict“. *Science* 341. DOI: 10.1126/science.1235367.
- Jameson Fredric. 2016. *An American Utopia: Dual Power and the Universal Army*. Edited by Slavoj Žižek. London – New York: Verso.
- Kučírek Juraj. 2008. *Ekofilozofia včera, dnes a zajtra*. 2. vyd. Nitra: UKF v Nitre.
- Rousseau Jean-Jacques. 2010. *O spoločenskej zmluve*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: KALLIGRAM.
- Steffen Will. et al. 2011. „The Anthropocene: From Global Change to Planetary Stewardship“. *AMBIO* 40: 739–761. DOI: 10.1007/s13280-011-0185-x.
- Steffen Will. et al. 2015. „Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet“. *Science* 347. DOI: 10.1126/science.1259855.
- Steffen Will. et al. 2018. „Trajectories of the Earth System in the Anthropocene“. *PNAS* 115 (33): 8252–8259. DOI: 10.1073/pnas.1810141115.
- Sťahel Richard. 2016. „Filozofia environmentálnej krízy globálnej priemyselnej civilizácie“. W Oleg Suša, Richard Sťahel, *Environmentální devastace a sociální destrukce*, 97–225. Praha: Filosofia.

- Sťahel Richard. 2016. „Environmental Crisis and Political Revolutions“. In Johann P. Arnason, Marek Hrubec, (eds.), *Social Revolution and Transformation*, 99–120. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sťahel Richard. 2017. „K východiskám nitrianskej školy kritického environmentalizmu“. In Dušan Špirko (ed.) *Kapitoly z dejín environmentálneho myslenia*, 73–99. Nitra: UKF v Nitre.
- Sťahel Richard. 2018. „Environmentalizmus ako politická filozofia pre 21. storočie“. *Filozofia* 73: 1–13.
- Szerszynski Bronislaw. 2016. „From the Anthropocene epoch to a new Axial Age: using theory fictions to explore geo-spiritual futures“. In Celia Deane-Drummond, Sigurd Bergmann and Markus Vogt (eds.): *Religion and the Anthropocene*, 35–52. Eugene, Oregon: Cascade Books.
- UN. 2015. *Framework Convention on Climate Change (Adoption of the Paris Agreement)*. (15.01.2017) Online: <https://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109r01.pdf>
- UNHCR. 2017. *Figures at a Glance*. (19.07.2017) Online: <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>